

STÁTNOST DRUHÉ REPUBLIKY A JEJÍ TVŮRCI

JAN RATAJ

Mnichov 1938 neznamenal pouze čs. státní porážku, ale vytvořil příznivé podmínky pro pád liberálně demokratického režimu první republiky. V tzv. podzimní revoluci 1938 se chopila moci autoritativní pravice sjednocená agrárním předákem Rudolfem Beranem. Svou účastí ve vedení vládnoucí Strany národní jednoty získala podíl na moci i na tvorbě nových politických idejí a hodnot i převážná většina českých fašistických skupin a hnutí.

Diametrálně odlišná ideová náplň autoritářského režimu pomnichovského Česko - Slovenska od uplynulých dvaceti let /český nacionalismus, antisemitsky, eugenicky a xenofobně výbojný dovnitř české společnosti, elitární hierarchistický antidemokratismus aj./ vyvolala potřebu formulace nového pojetí čs. státnosti. Státnost druhé republiky nenavazovala kontinuálně na tradici československé státnosti první republiky, vycházející z ideálů Washingtonské deklarace r. 1918, ale cíleně přispívala k jejímu hodnotovému poklesu a rozpadu.^{1/} Beranovo vedení Strany národní jednoty programově odmítlo Masarykovo pojetí české otázky i jeho „bludné“ úsilí o demokratickou modernizaci české politiky. Masarykovi příznávalo pouze dílčí zásluhy o vznik ČSR.^{2/} Úkolu přehodnotit Masarykův myšlenkový odkaz i moderní pojetí čs. státnosti, které z něho vycházelo, se chopila řada konzervativních a nacionálních intelektuálů, zejména Z. Kalista, J. Matoušek, J. Durych, A. Novák a R. Medek.^{3/}

Prvorepublikánské českoslovenství či pejorativně čechoslovakismus bylo odmítnuto jako nenárodní, příliš multinacionální a multikulturní a diskreditované cizorodými vnesenými západními vlivy: příliš liberálně široce pojatým pojetím svobody a rovnosti, osvícenskou racionalitou, pokrokářstvím a humanitou. Druhorepubliková koncepce čs. státnosti, označující sebe sama za svatováclavskou, odmítla nejenom ideje, s nimiž se prvorepubliková čs. státnost identifikovala, ale

^{1/} K problematice českého ideologického zvratu v druhé republice viz blíže J. Rataj, *O autoritativní národní stát. Ideologické proměny české politiky v druhé republice 1938-1939*, Karolinum, Praha 1997.

^{2/} Brázda, 10. 7. 12., 14. 12. 1938, č. 48, 49.

^{3/} J. Matoušek, *T. G. Masaryk a české dějepisectví*, Lumír, 65, 1938, s. 78, 140, 217, 296, 461; A. Novák, *Ztracené kraje - Lumír*, 65, listopad 1938, č. 1; J. Durych, *Očista duší - tamtéž*; Z. Kalista, *Dny, kterými jsme prošli*, tamtéž.

samu její československou podstatu. Navrátila se k předválečné podobě české historické státnosti. Československá státnost byla zasunuta do pozadí jako nový a neorganický prvek v českém politickém myšlení, Svatováclavská státnost pomnichovského Česko-Slovenska byla proklamativně spojena s hodnotami konzervativního katolického tradicionalismu předmladočeské časové dimenze. Symbolickým aktem, jímž vstoupila v politický život, byl ceremoniál políbení lebky sv. Václava z rukou kardinála K. Kašpara klečícím prezidentem E. Háchou, bezprostředně po zvolení do nejvyšší státní funkce.

Idea integrálního národního českého státu v Česko-Slovensku, obývaném třemi národy – Čechy, Slováky a Rusíny, složeném z českých zemí a dvou autonomních celků Slovenska a Karpatské Ukrajiny, se obracela k nečeským oblastem zády, nebyla potřebným tmelem celostátní integrity. Oslabovala čs. státnost zevnitř. Koruna knížete Václava nebyla korunou Slováků ani Rusínů. Nehlásil se k ní i nezanedbatelný počet stoupenců tradice cyrilometodějské na Moravě. Pokračující státoprávní rozpad Č – SR nebyl jen dílem moravských, slovenských a rusínskoukrajinských separatistů, ale měl na něm svůj podíl i laxní přístup českých národovců. Vznik samostatného „Velkého Československa“ od Aše po Jasinu byl totiž pro mnohé konzervativní české politické reprezentanty krokem, jež nepřijali za svůj. Československá republika u nich vyvolávala špatně skrývaný odpor. Jevila se jim jen jako „špendlík, držící na těle Evropy rudou francouzskou blůzu s rudou sovětskou sukni“.^{4/}

V souladu s německými a italskými výklady byla čs. státnost interpretována s pochopením i na české straně jako umělá či „vylhaná“ a do značné míry neoprávněná. A. Hitler s oblibou označoval čs. státnost za bludný, lživý mýtus: „Československý stát se zrodil ze lži... a otec této lži se jmenuje Beneš“.^{5/} Ideolog druhé republiky E. Vejtauer v tomto duchu utvrzoval českou veřejnost: „Pokladník ve Versailles nám vyplatil více než měl. Vracet přeplatek, když už jsme s ním dvacet let volně naložili, je trudné. Ale co naplat!“^{6/}

Druhorepubliková státnost, kontinuálně se navracející k omezené české historické státnosti před rokem 1918: zdůvodňovala neplnodnotnou svrchovanost a vazalskou státnost pomnichovského Česko-Slovenska. Samostatnou, nezávislou státnost první republiky, která byla novým prvkem v české politice, relativizovala či častěji odsuzovala jako nebezpečný a dočasný výstřelek. Nová druhorepubliková mocenská elita opět jako na počátku české politiky z pocitu vlastní nedostatečnosti usilovala o vsunutí se pod ochranný deštník cizí státní velikosti.

Za těchto okolností nepřekvapí, že po Mnichovu byl z českého politického depozitáře oprášen starý austroslavismus. Vlnu nostalgické apoteózy zaniklé habsburské monarchie vyvolala česká konzervativní katolická pravice z okruhu tradiční české předrepublikánské elity a část mladé, protirakouskými emocemi nezátížené české generace. Setrvání českého státu v rámci rakouského soustátí bylo prý or-

^{4/} V. Buláček, *Národní obnova*, 2, 26. 11. 1938, č. 47.

^{5/} Cit. podle C. Mackenzie, *Dr. Beneš*, Praha 1947, s. 9.

^{6/} E. Vajtauer, *Jak po Mnichovu? Můžeme jít s Německem?*, Praha 1939, s. 17.

ganické. Obraz rakouské monarchie, jak byl předkládán, byl obrazem dynamiky českého národního rozvoje. Ve staré monarchii prý byla zachována česká národní čistota, kdežto po nastolení ČSR byla ohrožena pronikáním cizích živlů a cizích ideologií jako nikdy, předtím. Čs. stát byl vytvořen zbytečně, neboť v rámci Rakouska-Uherska byla zabezpečena „neztenčená existence českého historického státu“.7/ Samostatné Československo, vytržené ze „středoevropské federace“, bylo „příliš velkým evropským podnikem“, hazardem nad naše síly.8/ I česko-slovenský prezident E. Hácha se netajil svým přesvědčením, že režim první republiky mu byl cizí, a jak konstatoval při přijetí u německého vůdce A. Hitlera 15. 3. 1939, „již po revoluci 1918 si kladl otázku, bylo-li to pro Československo ziskem být nezávislým státem“.9/ V cizích službách prováděla ČSR protiněmeckou politiku, která ve svých důsledcích ohrozila národní existenci Čechů. Český historický stát byl tak v r. 1938 připraven o svá historická území.10/ Také vznik ČSR byl pouze výsledkem protiněmeckých kalkulací západních demokracií.11/ Touto tezí byly zpochybněny český národně osvobozenecský boj o první odboj, zahraniční akce tabuizována. „Idea, kterou dal Masaryk do vínku první republice“, byla podle E. Vajtauera „...šalebnou maskou militaristického vazalství ve francouzské hře o hegemonii nad Evropou“.12/ Legionářská státní idea byla vystavena deformujícím soudům a pozvolna negována.13/ Ve dvacátém roce existence republiky Syrového vláda zrušila oslavy státního svátku 28. října.

Po Mnichovu se ve střední a jihovýchodní Evropě stalo mocenskou dominantou vítězné Německo. Staré austroslavistické schéma bylo přetvořeno v germanoslavismus. Češi, jakožto nejvyspělejší slovanský národ, krví německé rase nejbližší /!/, měli pod německým velmocenským vlivem sehrát významnější a výhodnější úlohu než ostatní slovanská plemena, která se stanou objektem německé geopolitické rozpínavosti. Česká veřejnost byla matena ničím nepodloženými úvahami o existenci česko-německé spolupráce a o možnosti československého přiživování se na německé expanzi. Beranova pravice vyslovila souhlas s mnichovským řešením i se ztrátami. „Spoléhat na světový konflikt kvůli nim /odtrženým Sudetám – J. R./ by bylo šílenstvím. Druhá republika nebude pěstovat myšlenku odplaty“. Za viníka mnichovské katastrofy označila exprezidenta E. Beneše.14/

Od roku 1939 Česko-Slovensko, geopoliticky a kulturně se vzdalující Západu, úplně izolované v mezinárodních vztazích, vystavené stále neomalenejšímu tlaku Německa, se jednostranně pohybovalo pouze po berlínské koleji. Projevovalo úpornou vůli stát s Německem na jedné straně barikády a odhalovat zbahnilost je-

7/ Národní obnova, 2, 24. 12. 1938, č. 51; viz též Venkov, 33, 22. 11., 2. 12. 1938; Tak, 2, 28. 2. 1939, č. 19-20; Národní osvobození, 15, 21. 12. 1938, č. 300.

8/ J. Werstadt, Sobota, 9, 3. 12. 1938, č. 43; viz též J. Slavík, Pád první republiky, Slovanský přehled, 76, 1990, č. 3, s. 195.

9/ Cit. podle F. Lukeš, Podivný mír, Praha 1968, s. 310.

10/ J. Fischer, Národní osvobození, 16, 1. 1. 1939, č. 1.

11/ E. Vajtauer, c. d., s. 17, 21.

12/ Tamtéž, s. 21.

13/ Viz např. Národní osvobození, 15, 28. 10., 11. 12., 25. 12. 1938, č. 254, 292, 304.

14/ E. Vajtauer, c. d., s. 49-50; Venkov, 33, 14. 12. 1938, č. 294; K protibenešovské kampani v druhé republice viz blíže J. Rataj, c. d., s. 47.

ho odpůrců, jak tuto linii pregnantně formuloval Chvalkovského tajemník dr. B. Morávek.^{15/} Čs. zahraniční politika se vyčlenila z participace na světové a evropské politice. Úplně rezignovala i z odpovědnosti za budoucnost střední Evropy. Akceptovala její nacistické pojetí a připustila, že český národ žije v geopolitickém podnájmů v německém životním, sídelním a hospodářském prostoru. Z tohoto hlediska byl vazalský poměr Čechů k Němcům za druhé republiky označován za přirozený, tradiční „náš úděl“. Tisíciletý česko-německý svazek přinášel prý Čechům rozvoj, když dělali německou politiku a naopak. Dvacet let ČSR bylo anomálií v moři česko-německé spolupráce.^{16/}

Provincionalizace Česko-Slovenska v obruči německé střední Evropy nalézala podporu v častém zdůrazňování „reality“ čs. státní a národní malosti v protikladu s německou velikostí. Rektor Univerzity Karlovy JUDr. Vilém Funk pranýřoval první republiku za „nesprávné pojetí vlastní velikosti, vybičované až do krajnosti“.^{17/} Obdobně Brázda vyzývala „vymyťme až do kořene rozvrtné velikášství.“ Antidemokratické myšlení vedoucích osobností Česko-Slovenska mělo pochopení pro imperialistickou mocenskou politiku velmocí a pro nerovnoprávné postavení malých států. S despektem proto posuzovalo Masarykův boj proti českému komplexu národní malosti. Benešové a Kroftové diplomacii vytýkalo „dětinskou víru v kolektivní bezpečnost Evropy“ a „opovážlivé mentorování velkých států“. Čs. zahraniční politika svou účastí v řešení velmocenských sporů ve Společnosti národů prý vykonávala jen funkci mouřenína. „Jsou pohřbeny sny o rovnosti malých s velkými. Ve světě rozhoduje moc. Nebudeme se starat o Čínu, ale o sebe“, vyhlášoval Rudolf Beran.^{18/} Beranova cesta k přežití Česko-Slovenska spočívala v iniciativním a dobrovolném omezení čs. státnosti na její elementární znaky.

Nová česká pomnichovská mocenská elita zahájila v české veřejnosti kampaň ze konečné smíření Čechů s Němci, Hitlerovo Německo je prezentováno české veřejnosti jako velký, silný soused, možný partner ve spolupráci, lenní pán a ochránce zbytkového Česko-Slovenska, osvoboditel od benešovské parlamentní demokracie a závislosti na Francii a SSSR.^{19/} Na rozdíl od první republiky nastala v obrazu Němce diametrálně odlišná hodnotová hierarchie. V centru pozitivního zájmu stanul říšský Němec-nacista, zatímco německý demokrat, antifašista a Němec židovského původu, s nimiž dřívější československá liberální mocenská garnitura solidarizovala, byli označeni za národního nepřitele. Druhorepublikový scénář smíření byl jednostranný. Osudové chyby byly shledávány pouze na české straně. Němec byl prezentován jako oběť českého nepřátelství. Češi „neporozuměli německé duši“. Obraz Němce III. říše byl obrazem gentlemana, velkého učitele Če-

^{15/} E. Tábořský, *Pravda zvítězila*, Praha 1947, s. 51.

^{16/} E. Vajtauer, c. d.; *Paměti Josefa Klimenta*, Dvacet let v úřadovnách dr. E. Háchy, rukopis, Archiv Národního muzea, karton 22.

^{17/} V. Funk, *Znova*, 1, 5. 11. 1938, č. 4; Brázda, 10, 26. 10. 1938, č. 43.

^{18/} R. Beran, *Venkov*, 33, 4. 12. 1938, č. 286.

^{19/} Srv. blíže J. Rataj, *Obraz Němců, Rakouska a Německa v českých politických elitách druhé republiky*, in sb. *Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století*, Karolinum, Praha 1998, s. 166–194.

cha a vzoru pro totalitarizující politické, ekonomické, kulturní i sociální přeměny. Projevovala se snaha imitovat německou národní povahu, charakter i mentalitu v národně socialistickém pojetí.^{20/}

Nové historické zdůvodnění vazalské české státnosti ve vztahu k III. říši vznikalo na popud premiéra R. Berana mezi agrárními publicisty /E. Vajtauer/, katolickou pravicí /Řád, Národní obnova, J. Scheinost, B. Stašek/ a v okruhu prezidenta E. Háchy. Sám E. Hácha, jak vzpomínal J. Kliment, byl odedávna fascinován středověkou svatou říší římskou národa německého.^{21/} Ideové zdůvodnění této historické doktríny zkoncipoval mediavelista doc. Josef Kliment, který vycházel z tradičního katolického výkladu českého dějinného vývoje i národních tradic. Proněmecky upravená tradice svatováclavská vycházela ze dvou vzájemně souvislých tezí: danosti českého vazalství k Německu a výsostně záchranné úlohy křesťanství v životě ohroženého „slabého, neduživého“ českého národa, jenž je prý silný jen v rámci křesťanského univerzalizmu.^{22/} Svatováclavská státnost vyjadřovala víru vazalského etnika a státu, že mu sv. Václav nedá zahynouti: zároveň utvrzovala českou poplatnost a lenní vztah k Německu. Němci byli také označováni za jedinou možnou spojnicí Čechů s Evropou, „Svatý Václav byl první z Přemyslů, který si z předešlých pohrom uvědomil, že by národ doplatil na to svou existencí, kdyby nenašel dobrý poměr k německému sousedu... Zapojili jsme se do říše národa německého a ve společenství všech kmenů říše jsme dýchali evropský duch vývoje,“^{23/} apologetizoval český vazalský fenomén E. Vajtauer. Veškerá kultura a civilizace českých zemích pocházela podle těchto teorií z Německa.

Jozef Kliment svatováclavskou tradici aktualizoval paralelou mezi českým kurfiřtstvím a Svatou říší římskou národa německého a Česko-Slovenskem a nacistickým Německem. Soudobá vazalizace Č-SR ve vztahu ke III. říši není nenormálním zásahem, ale obnovením starého právního římského svazku. Svým katolickým obsahem a pojetím vazalizace, předpokládajícím spíše jednotu v různosti než totální rasovou jednotu, byl Kliment v konstrukci německé střední Evropy bližší rakouskému dollfusovskému či spannovskému okruhu než nacismu.^{24/} „I my musíme dnes jítí podobnou cestou“, aktualizoval svatováclavskou tradici B. Stašek, „očekávájíce ovšem, že i dnešní Německo bude s námi jednat s toužou velkorysou generózností a taktem, jako se choval král Jindřich I. k našemu sv. Václavu a k české zemi, jíž ponechal všechny atributy její osobitosti s samostatnosti a všechny možnosti politického, hospodářského i kulturního rozvoje.“^{25/} Stoupenci této koncepce projevovali jakousi vazalskou pýchu, že Češi jsou součástí obnovené říše římské německého národa jako první neněmecký národ a vyjadřovali touhu „osvědčiti i takové hodnoty, aby nás i dnešní říše mohla po vzoru našich předků považovati za

^{20/} Tamtéž.

^{21/} Josef Kliment, U obětovaného prezidenta, rukopis, Archiv Národního muzea, karton 24.

^{22/} Srv. např. R. Voříšek, Úpadek a sláva českých dějin, Praha b. d./1939/, s. 24–25.

^{23/} E. Vajtauer, c. d., s. 137, 141.

^{24/} J. Kliment, Obnovuje se Svatá říše římská, Národní politika, 19. 3. 1939, č. 78; srv. též Klimentův rozklad vývoje jeho názoru na poměr českých zemí a svaté říše římské, in Dvacet let, c. d.

^{25/} Lidové listy, 18. 1. 1939, č. 14, srv. též Národní obnova, 2. 29. 10. 1938, č. 43.

^{26/} Viz pozn. 24.

svého nejlepšího neněmeckého člena“ a „zlatý klenot německé říše římské“.^{26/} „Svatováclavská idea“ podle E. Vajtauera, „nezbytně zatlačí ideu husitskou, pokud Němci nepoženu nás k zoufalství a pokud jim samým bude záležet na dobrém sousedském poměru“.^{27/}

Ještě na podzim 1938 odsoudil Beranovu koncepci svatováclavské státnosti křesťanskodemokratický politik Msgre Jan Šrámek jako projev kapitulantství. Soudil, že tendenčně a historicky sakralizuje nadvládu německého národa nad českým.^{28/} Zmíněná druhorepubliková konstrukce svatováclavské státnosti byla nacisty využita v propagandě zvláště po utvoření protektorátu. Nikdy však nebyla nacisty akceptována pro její akcent na autonomii, což vedlo u jejích českých vyznavačů k projevům jakéhosi kolaboračního vzdoru a pocitu „státopravního legálního odporu“ vůči nacistickému tlaku.^{29/}

Celá III. říše byla silně centralistická, rozmetávala historické zemské celky. „Samospráva vede k samostatnosti,“ zněla nekompromisní poznámka A. Hitlera.^{30/} Háchovy a Klimentovy historické státopravní argumenty byly vyžilým stylem české politiky 19. století. Neobstály ani ve své době, natož v jednání s nacistickým Německem. Když byly později využívány na obhajobu protektorátní autonomie, byly Hitlerem s despektem odmítnuty jako „gymnasiální věda“ a „směšné formálnosti“.^{31/} Náboženské charisma svatováclavské státnosti bylo III. říši rovněž lhostejné. Za druhé světové války byla svatováclavská česká státnost, zrozená druhou republikou, účelově a výběrově využita ke konečnému řešení české otázky. Nikdo lépe tuto skutečnost nedoložil než německý vůdce se svou syrovou přímočarostí: „Háchu musíme prezentovat jako jednoho z největších mužů světa, pokud Čechům zanechá závět, která bude znamenat jejich konec. Jeho jméno musí být vyslovováno jedním dechem se jménem krále Václava, aby se na něho mohl odvolávat každý zbabělec. Jeho následník? Jen žádný chlap! Budeme vždycky vycházet líp se zbabělci než se statečnými muži. Čechy nejlíp vyřídíme, že na ně budeme prostřednictvím takových osob působit nepřetržitě a v dlouhém časovém období.“^{32/}

^{27/} E. Vajtauer, o. d., s. 141–142.

^{28/} J. Šrámek, *Politické projevy v zahraničí*, Praha 1945, s. 18.

^{29/} J. Kliment, *U obětovaného prezidenta, část III. dodatky*, Archiv Národního muzea, karton 24.

^{30/} A. Hitler, *Monology ve vůdcově hlavním stanu 1941-1944*, ed. J. Hrbek, Praha 1995, s. 226.

^{31/} Cit. podle V. Kural, *Místo společenství konflikt!*, Praha 1994, s. 190; J. Kliment, viz pozn. 29.

^{32/} A. Hitler, c. d., s. 186.